

УДК 340.0

А.М. ШУЛЬГА, канд. юрид. наук, доц.,
Харківський національний університет внутрішніх справ

ПРОБЛЕМА ПРАВОРОЗУМІННЯ І ПРИКЛАДНІ КРИТЕРІЇ ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ ПОВЕДІНКИ СУБ'ЄКТІВ ПРАВА

Ключові слова: *праворозуміння, правова кваліфікація, норма права, принцип права*

Поняття «правомірна поведінка» є похідним від поняття «право», тому закономірно, що відповідь на питання «Що таке правомірна поведінка?» (одночасно – й на питання «Що таке протиправна поведінка?») залежить від відповіді на питання «Що таке право?». Але в юридичній науці немає відповіді на питання «Що таке право?», котра б задовольняла усіх без винятку науковців як така, що абсолютно адекватно відображає природу права (одного із найскладніших соціальних явищ, соціальних інститутів). У зв'язку із зазначеним в загальнотеоретичній юриспруденції існує *проблема праворозуміння* як проблема наукового пошуку відповіді на питання про *поняття права*, котре є фундаментальним в системі юридичних понять, оскільки від його визначення, тобто від *праворозуміння* залежить розуміння інших правових явищ, зокрема – *прикладних критеріїв правової кваліфікації* поведінки суб'єктів права як поведінки правомірної (протиправної), визначення яких і є основною метою даної статті.

Праворозуміння «в загальнотеоретичній юридичній науці» є тією спеціальною категорією, «яка дає змогу охопити всі існуючі (та й навіть можливі в майбутньому) роз'яснення стосовно того, що ж становить собою *право*» [1, с.11]. Узагальнення існуючих в науці чисельних підходів до розуміння права припускає виокремлення [2, с.61]: 1) *позитивістського*

кого праворозуміння (може бути «юридичним» – «нормативістським»: право є сукупністю норм і «соціологічним»: право є сукупністю судових і адміністративних рішень) і 2) *не позитивістського праворозуміння* (у вигляді «філософського розуміння права» або «теорій природного права») або, інакше кажучи (за іншою термінологією), – 1) *нормативного праворозуміння* («вузьконормативного» праворозуміння) і 2) *широкого праворозуміння* («ненормативного» праворозуміння) [3, с.135–137, с.143].

Орієнтуючись на те, що з позицій *нормативізму*, право – це кожний, належним чином прийнятий закон, «незалежно від його змісту», тоді як при розрізненні права і закону «головним стає зміст акту» [4, с.22], необхідно зазначити, що найістотнішим недоліком нормативного визначення права слід вважати саме його *абстрагованість* від змісту норм права. Не випадково супротивники позитивізму, розрізняючи «право» і «закон» (у його збірному значенні) [5, с.3–4] як *зміст і форму* (звідси і поняття – «правовий закон», «неправовий закон») [6, с.189–190], називають позитивістські визначення права «формальними», тоді як непозитивістські визначення є «сутнісними або субстанціональними» (позитивісти, у свою чергу, ці визначення називають «ідеальними конструкціями» або «ідеологічними визначеннями») [2, с.61]. Проте слід бачити, що абстрагованість нормативного визначення права від змісту норм права не означає його абсолютну закритість для можливої критики відповідних *якісно недосконалих норм*. Відповідні норми теоретично можуть існувати, практично завжди існують, тому у межах *обов'язково передбачених законодавством процедур* їх необхідно *встановлювати, скасовувати, змінювати, замінювати* новими, більш адекватними потребам соціального прогресу.

У даному сенсі формуванню *актуального переліку* норм об'єктивного (позитивного) права, котрі потребують відповідного пріоритетного законодавчого опрацювання слугує сучасна юридична наука, котра наголошує,

що одним із напрямів *вдосконалення* позитивного права є вдосконалення його змісту з огляду на природне право (насамперед на «права людини» як природне право в його сучасному розумінні). Оскільки ідея розрізнення позитивного права і природного права на сьогодні постає як одна із основних ідей загальнотеоретичної юриспруденції, підкреслюється, приміром, П.М. Рабіновичем, «неминучість співіснування» відповідного праворозуміння («природного» і «легістського») [7, с.65], робиться наголос, що позитивне право – це «реальність, далека від досконалості», тоді як природне право – це «ідеал, уявлення про те, яким має бути право» [2, с.63].

З огляду на зазначене і орієнтуючись на суто прикладний аспект непозитивістського і позитивістського праворозуміння, їх роль та місце у контексті юридичної практики, процесі прийняття рішення про оцінку поведінки як правомірної чи протиправної, необхідно зазначити, що нормативне праворозуміння на сьогодні усе ще залишається найбільш наближеним до діяльності юристів-практиків, до потреб юридичної практики як масового процесу, оскільки саме нормативізм оперує такими інструментальними категоріями як «*норма права*» або «*принцип права*» (у матеріалістичному, формальному, спеціально-юридичному значенні цих термінів). «Визначення права як сукупності юридичних норм має принципове значення, а в юридичній практиці просто є незамінним», – пише Л.С. Явич [8, с.125]. Прикладне значення юридичних норм підкреслює і С.С. Алексєєв: «Юридична норма – це загальнообов'язкове правило поведінки, виражене в законах, інших визнаних державою джерелах і виступаюче як критерій правомірно-дозволеної (а також забороненої й такої, що приписується) поведінки суб'єктів права» [9, с.79].

Закони формальної логіки припускають, що без «норми права» і «принципу права» практично неможливо оцінити поведінку суб'єкта права як правомірну чи протиправну. Як відомо, формально-логічні особливості правової кваліфікації (юридичної оцінки) по-

ведінки суб'єктів права полягають у тому, що *правова кваліфікація – це прийняття рішення (умовивід) про наявність або відсутність відповідності між ознаками конкретної (фактичної) поведінки суб'єкта права та ознаками поведінки (правомірної, протиправної), передбаченої нормою права*. Приміром, «кваліфікація злочину» [10, с.274] – це встановлення відповідності між ознаками вчиненого діяння та ознаками складу злочину, передбаченого нормою кримінального права. У контексті правозастосовної діяльності, як пише С.С. Алексєєв, *правова кваліфікація – «це юридична оцінка усієї сукупності фактичних обставин справи шляхом віднесення даного випадку (головного факту) до певних юридичних норм»* [9, с.123].

З точки зору формальної логіки, правова кваліфікація – це простий категоричний силізм (вид *дедуктивних умовиводів*) [11, с.153–155], який складається з двох засновків та висновку. *Істинність* висновку як логічної операції залежить від істинності засновків. Інакше кажучи, істинність висновку як логічної операції залежить від істинності знання (судження) про «ознаки правомірної (протиправної) поведінки, передбаченої нормою права» та істинності знання (судження) про «ознаки конкретної (фактичної) поведінки».

У контексті правової кваліфікації «більший засновок» – це «ознаки правомірної (протиправної) поведінки», передбаченої нормою права», «менший засновок» – це «ознаки конкретної (фактичної) поведінки», «висновок» – це судження «дана поведінка є правомірною (або протиправною)». Приміром, з огляду на «кваліфікацію злочину», більший засновок – це знання про «*ознаки складу злочину, передбаченого нормою кримінального права*», менший засновок – це знання про «*ознаки вчиненого діяння*». Якщо зазначені ознаки збігаються, робиться висновок: «*дане діяння є злочином*». Аналогічно робиться висновок і щодо правомірної поведінки.

Відмінність полягає лише в тому, що в сучасній Україні кримінальне право (ст.3 Кримінального кодексу України) забороняє застосу-

вання аналогії при кваліфікації злочинів, тоді як, приміром, цивільне право (ст.8 Цивільного кодексу України), навпаки дозволяє застосування інституту аналогії, зокрема, *аналогії права*, тобто надає можливість застосування *принципів права* у межах відповідної правової кваліфікації. У зв'язку із чим, при кваліфікації правомірної поведінки, більший засновок – це знання про «ознаки правомірної дії (бездіяльності), передбачені нормою (або принципом) права». Менший засновок – це знання про «ознаки фактичної дії (бездіяльності)».

Більший засновок – це ознаки правомірної дії (бездіяльності) насамперед передбачені «*нормою-правилом поведінки*» як нормою, що безпосередньо регулює суспільні відносини [12, с.150] (в силу *системності* норм права реалізація норм-правил поведінки завжди невіддільна від врахування вимог і низки інших, *спеціалізованих* норм права [13, с.304–309; 9, с.63]) або «*принципом права*».

Принципи права («принципи об'єктивного юридичного права – це керівні засади (ідеї), які зумовлюються об'єктивними закономірностями існування і розвитку людини й суспільства та визначають зміст і спрямованість юридичного регулювання» [14, с.120]) *безпосередньо* застосовуються при подоланні *прогалів у праві* (класичний випадок), тобто за відсутності відповідної «*норми-правила поведінки*». Використання принципів права при подоланні прогалів у праві є одним із можливих способів такого подолання. Як відомо, такий спосіб як «аналогія закону» вимагає вирішення юридичної справи на основі *норми права*, котра регулює подібні відносини, тоді як «аналогія права» – це вирішення юридичної справи на основі *принципів права*. Пряму можливість застосування аналогії закону і аналогії права передбачає, наприклад, і Сімейний кодекс України (ст.10), Кодекс адміністративного судочинства України (його п.7 ст.9 вказує: за відсутності закону, що регулює «подібні правовідносини» «суд виходить із конституційних принципів і загальних засад права»).

Як бачимо, зазначене дозволяє зробити висновок, що у контексті правової кваліфікації (з'ясуванні юридичної природи «більшого засновку») норму права однозначно слід розглядати як *основний критерій* оцінки поведінки суб'єктів права як правомірної чи протиправної, тоді як принцип права – це *субсидіарний (додатковий) критерій* такої оцінки (має значення для висновку *за аналогією* при кваліфікації поведінки як *правомірної*). Даний висновок підтверджує й умовивід, що *нормативне праворозуміння* на сьогодні усе ще залишається найбільш наближеним до *діяльності юристів-практиків* як функціонального елемента вітчизняної національної правової системи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рабінович П. М. Феномен праворозуміння: гносеологічна характеристика / П. М. Рабінович // Вісник Академії правових наук України. – 2007. – № 3 (50). – С. 11–22.
2. Мартышин О. В. О концепции учебника теория государства и права / О. В. Мартышин // Государство и право. – 2002. – №8. – С. 59–67.
3. Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. – М. : Юристъ, 1997. – 672 с.
4. Лившиц Р. З. Государство и право в современном обществе (новые подходы к узловым проблемам теории государства и права) / Р. З. Лившиц, Б. Н. Топорнин, О. А. Гаврилов и др. // Теория права: новые идеи. – 1991. – Вып. 1. – 184 с.
5. Нерсесянц В. С. Юриспруденция. Введение в курс общей теории права и государства : учебник для юридических вузов и факультетов. / Нерсесянц В. С. – М. : Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М, 1998. – 288 с.
6. Хропанюк В. Н. Теория государства и права : учеб. пособие [для высших учеб. заведений] / под ред. проф. В. Г. Стрекозова. – М. : Дабахов, Ткачев, Димов, 1995. – 384 с.
7. Рабінович П. Праворозуміння «природне» та «легістське»: неминучість співіснуван-

ня / П. Рабінович // Право України. – 2009. – № 3. – С. 65–70.

8. Явич Л. С. Общая теория права / Л. С. Явич. – Л. : Изд-во Ленинградск. ун-та, 1976. – 286 с.

9. Алексеев С. С. Право: азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования / С. С. Алексеев. – М. : Статут, 1999. – 712 с.

10. Большой юридический словарь / под ред. А. Я. Сухарева, В. Д. Зорькина, В. Е. Крутских. – М. : ИНФРА-М, 1998. – 790 с.

11. Кириллов В. И. Логика : учеб. [для юрид. вузов и ф-тов ун-тов / В. И. Кириллов,

А. А. Старченко. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Высш. шк., 1987. – 271 с.

12. Загальна теорія держави і права : навч. посіб. / А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенков та ін. ; за ред. В. В. Копейчикова. – Стер. вид. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 320 с.

13. Скакун О. Ф. Теория государства и права : учебник / О. Ф. Скакун. – Х. : Консум, 2000. – 704 с.

14. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. / П. М. Рабінович. – Львів : Край, 2008. – 224 с.

Шульга А. М. Проблема праворозуміння і прикладні критерії правової кваліфікації поведінки суб'єктів права / А. М. Шульга // Форум права. – 2012. – № 2. – С. 804–807 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-2/12samrscr.pdf>

З огляду на потреби юридичної практики розглянуто норму права і принцип права як на прикладні критерії правової кваліфікації поведінки суб'єктів права, невіддільні від концепції нормативного праворозуміння.

Шульга А.М. Проблема правопонимания и прикладные критерии правовой квалификации поведения субъектов права

Учитывая потребности юридической практики, рассмотрена норма права и принцип права как прикладные критерии правовой квалификации поведения субъектов права, неотделимые от концепции нормативного правопонимания.

Shulga A.M. Problem of Understanding of the Law and Applied Criteria of Legal Qualification of Behavior of Subjects of the Law

Taking into account the needs of legal practice, is considered a rule of law and the principle of law as a legal qualification criteria applied behavior entities are inseparable from the concept of regulation of law